

ЗАПОЗИЧЕНІ ТЕРМІНИ КОКСОХІМІЇ ЯК ЛЕКСИЧНА ДОМІНАНТА НАУКОВОГО ТЕКСТУ

У статті розглянуто особливості походження запозичених коксохімічних термінів, зроблена їхня лексико-семантична класифікація, проаналізовано закономірності сучасного використання запозичень у наукових текстах.

Ключові слова: науковий текст, термін, запозичення, лексика, домінанта.

Науковим стилем називають чітко виражений функціональний різновид літературної мови, сферою використання якого є навчально-наукова діяльність, науково-технічний прогрес суспільства й освіта.

Тексти наукового стилю характеризуються широким уживанням наукових і технічних термінів, термінологічних словосполучень, професіоналізмів, номенклатурних назв, абстрактних понять, а також наявністю аббревіатур і скорочень. Науково-технічні терміни точно й однозначно називають спеціальні поняття професійної галузі науки і техніки та розкривають їхній зміст.

До української мови терміни потрапляють різними шляхами, через що кількість термінологічних одиниць невідомо зростає. Найбільш популярним способом утворення термінів є запозичення з інших мов.

Проблемою дослідження запозиченої лексики займалися Т. Р. Кияк, Л. В. Козак, О. О. Потебня, П. О. Селігей, С. О. Соколова, М. М. Шанський, О. О. Шахматов та інші вчені. Теоретичні питання функціонування запозичень досліджували Б. М. Ажнюк, І. К. Білодід, Р. В. Болдирев, А. П. Непокутний, К. М. Тищенко, О. Б. Ткаченко, Г. І. Халимоненко та інші. Проте питання розгляду запозичень як базової домінанти наукового стилю української мови наразі ще не опрацьовано. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю проаналізувати походження запозичень коксохімічної термінології та особливості вживання цих мовних одиниць в науковому тексті.

Метою статті є дослідження походження запозичених коксохімічних термінів та виокремлення лексико-семантичних груп, які містять іншомовні одиниці.

На сучасному етапі вживання запозиченої лексики у науковому тексті характерне для різних мов світу. Проникнення термінів іншомовного походження в українську мову зумовлено екстралінгвальними та власне лінгвальними чинниками, які пов'язані між собою. До позамовних причин запозичень у коксохімічну термінологію належать економічні, культурні, територіальні та наукові контакти між Україною й іншими державами. Суто лінгвістичними причинами запозичування є:

- а) потреба у створенні та поповненні лексико-семантичної групи разом із запозиченням відповідних понять;
- б) словотвірна продуктивність запозиченого терміна;
- в) усунення багатозначності терміна;
- г) семантична точність, компактність і нейтральність запозиченого терміна.

Запозичення відбувається через органічне засвоєння нових слів, а також шляхом переходу морфем, слів чи синтаксичних конструкцій із однієї мови в іншу. Перейшовши до лексико-семантичної системи іншої мови, термін піддається трансформуючому впливу, тобто зазнає фонетичних, морфологічних і семантичних змін, у наслідок чого відбувається його засвоєння.

Запозичені терміни характеризуються семантичною самостійністю та відсутністю дублетних відношень зі словами мови-позичальника.

У коксохімічну термінологію української мови запозичення потрапляли в різні періоди і з різною інтенсивністю. Особливо активно відбувалося проникнення лексики іншомовного походження в досліджувану термінологію наприкінці ХХ століття. Це пов'язане насамперед із інтенсивним розвитком коксохімічної науки і технологій виробництва в кінці ХХ – на початку ХХІ століть і появою наукових і лексикографічних видань із коксохімії українською мовою. Поряд з цим відбувався вплив європейської наукової думки, що й спричинило запозичення в національну термінологію іншомовних термінів разом із поняттями, що їх позначають.

У словниковому складі коксохімічної термінології української мови виділяємо такі групи слів за походженням:

1. Слова старогрецького походження. Значна частина таких слів засвоєна через старослов'янську мову у зв'язку з прийняттям християнства та встановлення тісного зв'язку між Візантією і східними слов'янами. Велика кількість грецизмів увійшла в лексику української мови пізніше, коли грецька мова була головним предметом навчання.

Серед коксохімічної термінології грецького походження нами виявлені терміни, що позначають назви конкретних предметів (приладів, пристроїв, деталей тощо), наприклад: *аерометр, анемометр,*

барограф, динамометр, камера, механізм, монометр, пірометр, сифон, циліндр, циклон тощо; назви абстрактних понять (процесів, дії, стану, якості тощо), наприклад: *аерація, гідратація, графітизація, кристалізація, механізація, морфогенез, ціанірування* і под.

Також у досліджувану термінологію ввійшла велика кількість термінів загальнонаукового характеру, які одночасно поповнили ще кілька галузевих терміносистем, наприклад: *аналіз, діаметр, енергія, метод, період, система, теорія, фаза, цикл* та ін.

2. Слова латинського походження. Запозичення латинізмів відбувалося протягом XV-XVI століть, коли в школах України почали вивчати латинську мову, поширену в Західній Європі.

У коксохімічній термінології значна кількість запозичених термінів має латинське походження, серед яких виділяємо ряд груп: 1) терміни, що означають назви абстрактних понять (металургійних процесів, стану, дії, якості тощо), наприклад: *адсорбція, акумуляція, деформація, дистиляція, дифузія, інгібіція, коагуляція, корозія, конвекція, конверсія, конгломерація, конденсація, кондиція, консервація, консистенція, корекція, ліквіація, операція, перфорація, регенерація, релактація, рекуперація, сепарація, фабрикація* та ін.; 2) терміни на позначення конкретних предметів (механізмів, пристроїв, приладів, видів сировини і матеріалів, виробів), наприклад: *апарат, бензол, бітум, дистилат, ексикатор, інструмент, компенсатор, компресор, конвертор, конгломерат, контактор, лігатура, матриця, мотор, парафін, перфоратор, прес, продукт, пульсатор, риверс, регулятор, редуктор, селектор, сепаратор, сорбент, стабілізатор, статор, сульфат, фабрикат* тощо.

3. Лексичні запозичення з французької мови. Вагомий вплив французької мови на українську лексику відбувався у II половині XIX століття. Головним посередником цього впливу виступала російська мова.

Прикладами запозичених коксохімічною термінологією французьких термінів є найменування абстрактних понять на зразок: *декапірування, експлуатація, карбюрація, рафінування, ремонт, специфікація*, а також найменування конкретних предметів (інструментів, верстатів, виробів, приладів, пристроїв, устаткування тощо), наприклад: *бетон, бульдозер, брикет, газометр, горф, капот, карбюратор, кесон, кокіль, манжет, модель, платформа, профіль, пуансон, рафінер, резервуар, реле, транспортер, фільтр, фреза, шамот* і под.

4. Запозичення з англійської мови. Англійські слова увійшли до складу української мови переважно у XIX столітті через стійкі та тривалі торговельні відносини, пов'язані зі збутом коксохімічної продукції.

У термінолексичній коксохімії нами виявлено терміни англійського походження на позначення абстрактних понять (процесів, станів тощо), наприклад: *крекінг, пудлінгування, слябінг, флотація*; і термінів на позначення конкретних предметів (інструментів, деталей, машин, приладів, пристроїв), наприклад: *блок, блюмінг, бульдозер, віпер, газгольдер, грейдер, думпкар, ексгаустер, компаунд, конвеєр, конвертор, контейнер, міксер, ніпель, плунжер, реверсор, ресивер, скіп, скрап, скрепер, стріпер, шевер*.

5. Лексичні запозичення з німецької мови. Німецька лексика засвоювалися українською мовою безпосередньо з російської, яка активно запозичувала її у другій половині XVII – на початку XVIII століть у зв'язку з посиленням економічних, культурних і політичних відносин Росії з країнами Західної Європи, а також частково через польську мову, зокрема, у період поширення так званого «магдебурзького права» в українських містах.

У досліджуваній термінолексичній нами виявлено термінологічні запозичення на позначення коксохімічних процесів, дій: *алітування, зейгерування, легірування, коксування, футеровка, шихтування, шлакування, шліфування, штампкування* та ін.; конкретних предметів: 1) приладів, пристроїв, машин і механізмів (*бремсберг, виливниця, грейфер, дросель, зумпф, камера, клапан, кран, кронштейн, муфта, планшайба, пульт, ролик, рольганг, тигель, турбіна, фланець, фурма, цанга, центрифуга, шибер, шнек* тощо); 2) видів сировини, матеріалів, виробів, деталей (*гак, грат, керн, кокс, купферштейн, латунь, шаблон, шайба, швелер, шихта, шлак, шлам, шліф, шпонка, штабель, штанга, штейн, фланець, флюс* і под.); 3) інструментів (*бортиштанга, дорн, дріль, зенкер, кернер, клуп, кронциркуль, надфіль, рашпіль, шабер, шпатель, штамп, штангенциркуль* та ін.).

Розглядаючи запозичення в коксохімічній термінології, ми вважаємо за необхідне акцентувати увагу на закономірностях сучасного їхнього використання у наукових текстах. Починаючи з середини XIX ст. із приводу співвідношення національної та запозиченої лексики у термінології відбувались тривалі дискусії.

Так, дослідники М. М. Левченко, І. Г. Верхратський та інші були прихильниками національної традиції та пропонували створювати терміни виключно з ресурсів власної мови, хоча зазначали, що повністю уникнути запозичень неможливо. П. О. Селігей стверджує, що сучасні наукові публікації надто

переобтяжені невиправданими термінологічними запозиченнями: «Інтернаціональна складова в них надмірно переважає, а то й витісняє національну» [10, 9].

Натомість В. Й. Левицький та С. Л. Рудницький у своїх працях широко використовували запозичені терміни. На думку Л. Д. Малевич, запозичення іншомовних термінів, особливо інтернаціональних, є важливим засобом поповнення термінологіки, який сприяє її унормуванню та міжнародній поняттєвій уніфікації [8, 60]. Сучасна дослідниця Л. В. Козак також підкреслює необхідність запозичень, зазначаючи, що: «найбагатша лексичними ресурсами мова не може задовольнити зростаючих потреб науки в номінації своїх понять» [5, 63].

Отже, з одного боку, процес запозичення термінів сприяє розширенню інформаційних потужностей і сфери застосування української мови. Розвиток науки і техніки неодмінно призводить до появи нових термінів, нові поняття вимагають мовної фіксації. Таким чином, запозичення є продуктивним способом побудови нових термінів, вони формують спільний лексичний фонд у різних, навіть неспоріднених мовах, що покращує взаєморозуміння фахівців, які розмовляють різними мовами. Це означає, що розширення словникового складу української мови за рахунок наукової термінології обов'язково супроводжується процесом запозичення окремих іншомовних термінів, особливо разом із запозиченням відповідного наукового поняття.

Але надмірне вживання слів іншомовного походження в сучасній українській літературній мові, витіснення питомої лексики запозиченнями, штучне насадження запозичень є невмотивованим. Через це науковий текст стає незрозумілим і нечитабельним.

Одним із можливих шляхів розв'язання аналізованої проблеми є пошук і фіксація в лексикографічних працях питомих відповідників запозичених термінів.

Науковий стиль, як жоден інший, багатий на слова чужомовного походження через те, що наука є міжнародним явищем. Отже, іншомовні слова є одним з важливих компонентів лексичного складу української мови, як і будь-якої мови взагалі. Запозичення термінів у досліджувану термінологію зумовлено дією мовних і позамовних чинників. Входячи до терміносистеми, іншомовні слова зазнають відповідної фонетичної, морфологічної та семантичної адаптації. Значна частина запозичених термінів відзначається високою словотворчою активністю, має переваги у короткості, точності, стилістичній нейтральності щодо національних найменувань. Таким чином, запозичення з інших, особливо західноєвропейських мов, є одним із найважливіших і постійних джерел поповнення складу української коксухімічної термінологіки.

Хоча на долю української термінології коксухімічної промисловості припадає багато запозичень із різних мов світу, які збагачують її словниковий склад, основу досліджуваної термінологічної системи, як і будь-якої іншої, становить власне національні слова, що увійшли в науковий обіг шляхом їхнього дефінування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Архипенко. – Х., 2005. – 20 с.
2. Д'яков А. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. – К.: «KM Academia», 2000. – 216 с.
3. Кислюк Л. П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові (на матеріалі англійських та німецьких запозичень): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Л. П. Кислюк. – К., 2000. – 21 с.
4. Кияк Т. Р. До питання про «своє» та «чуже» в українській термінології / Т. Р. Кияк // Мовознавство. – 1994. – №1. – С. 22–25.
5. Козак Л. В. Запозичення як складова частина української технічної термінології / Л. В. Козак // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – [вип. VII]. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 63–65.
6. Кочан І. М. Іншомовні слова в сучасній технічній термінології / І. М. Кочан // Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення. Матеріали засідань Мовознавчої комісії та Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1994–1995 років. – Львів, 1996. – С. 129–134.
7. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д. С. Лотте. – М.: Наука, 1982. – 149 с.
8. Малевич Л. Д. Термінологічне запозичання: причини, джерела, функції / Л. Д. Малевич // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – [вип. VI]. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 56–61.
9. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Ф. Непийвода. – К., 1997. – 40 с.
10. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? / П. О. Селігей // Українська мова. – 2007. – №3. – С. 3–16.

В статье рассмотрены особенности происхождения заимствованных коксохимических терминов, сделана их лексико-семантическая классификация, проанализированы закономерности современного использования заимствований в научных текстах.

Ключевые слова: научный текст, термин, заимствования, лексика, доминанта.

The article presents the features of the origin of terms borrowed by-product-coking industry made their lexical-semantic classification, analyzed regularities of the modern use of borrowing in scientific texts.

Key words: scientific text, term, borrowing, vocabulary, dominant.